

Skönlitteratur på schemat i läkarutbildningen

Empati lärs ut med skönlitterära författares hjälp

De som utbildar sig till läkare i Umeå får sedan hösten 1993 med gott samvete ligga på soffan och läsa romaner. Där står skönlitteratur på schemat som ett inslag i ämnet tillämpad medicin. Skönlitteratur är en genväg till förståelse för andra människor och deras situation, något som är svårt att teoretiskt lära ut till studenterna.

Sedan hösten 1993 finns skönlitteraturen på schemat i läkarutbildningen i Umeå. Momentet introducerades som ett inslag i tillämpad medicin (TM), ett försök som nu har några år och många erfarenheter på nacken [1], se Ruta 1.

»Att vara patient» är mottot när första terminens läkarstuderande samlas till TM. Så tidigt i utbildningen är studenternas erfarenhet av sjukvård oftast begränsad till egen och anhörigas sjukdom.

Där ville vi knyta an. I en introducerande dialog med studenterna om vad det är som för oss till doktorn, dvs gör oss till patienter, förbereds studenterna på sin första patientintervju. Frivilliga patienter rekryteras via vårdcentralerna i Umeå. De ställer upp för samtal med en student (på avtalad tid i hemmiljö) om sina erfarenheter av sjukdomar och av att vara patient. Patientmötet förbereds genom rollspel, och erfarenheterna diskuteras i läkarhandledda gruppträffar.

Respekt, lyhördhet, empati och helhetssyn är relevanta begrepp i mötet med en hjälpsökande medmänniska. Förhållningssätt kan vara svåra att teoretiskt förmedla men ändå värda och möjliga att träna [2]. I detta skede ville

vi väcka dessa färdigheter med skönlitterära författares hjälp.

Skönlitteratur en kunskapskälla

Läkartidningen har på senare år givit plats och acceptans åt skönlitteraturens betydelse för läkare, både som läsare och skribenter. Många läkare som efter att ha erfårit egen livshotande sjukdom har formulerat sig litterärt:

” I ljuset av dödens närhet får vi syn på våra liv, och för ett ögonblick artikuleras en civilisationskritik som tycks vara gemensam för oss alla. ” [3]

För den oerfarne läkarstudenten kan växlingen mellan patient- och läkarperspektivet i dessa vittnesbörd ge möjligheter till inkänning och eftertanke. God litteratur kan bibringa subtila människoporträtt, inlevelsefullt beskriva vardagslivets vedermödor och glädjeämnen, samt sätta dessa i större sociala, kulturella och historiska sammanhang. Vi har erfarenhet och kännedom om studenter och kolleger som på eget initiativ bildat bokcirklar för att få en »humanistisk» belysning av de problem som läkarvetenskapen handhar. – Så varför inte utnyttja och försöka systematisera detta i medicinarutbildningen, tänkte vi.

Obligatorisk läsning av en skönlitterär bok

Alla studenter på läkarlinjen i Umeå får i uppgift att under första terminen läsa en skönlitterär bok. Vi ger en lista med förslag på litteratur, se Ruta 2. Det var i början böcker som betytt något för oss, men vi har med glädje kunnat förnya och komplettera listan utifrån studenters och handledares förslag. Momentet är obligatoriskt och ska redovisas i en två till fyra sidor lång recension.

Inför uppgiften har vi, genom högläsning av valda avsnitt ur de föreslagna böckerna, givit exempel på hur kroppsuppfattning och ohälsa påverkas av kulturella, sociala och psykologiska sammanhang. Studenterna uppmuntras att i recensionen inte koncentrera sig på att referera boken utan mer att ta den till

FAKTARUTA 1

Syftet med tillämpad medicin (TM) är att stärka och utveckla de enskilda studenternas förmåga att omsätta sina medicinska kunskaper i mötet med människor. Huvudpunkterna är att:

- stödja studenternas förmåga att omsätta de biomedicinska kunskaperna i en social verklighet.
- befrämja ökad självkänedom genom förståelse av hur kulturella, etniska, klassmässiga och könsrelaterade faktorer inverkar i sjukvårdsarbete och på medicinska beslut.
- utveckla studenternas förmåga till eftertanke och reflexion.
- ge studenterna möjligheter och stöd i att träna och utveckla sin empatiska förmåga.

TM genomförs som återkommande inslag under hela läkarprogrammet i form av föreläsningar, övningar och handledda gruppdiskussioner där studenterna diskuterar egna upplevelser och erfarenheter.

utgångspunkt för att reflektera över hälsans villkor.

Genom åren har två erfarna allmänläkare, Ulla Söderström och Ingemar Hermansson, haft föreläsningar för studenterna med rubriken »Skönlitteraturens betydelse i läkarens liv» där de delat med sig av sina personliga läs- men även konst- och musikupplevelser [4].

I slutet av terminen samlas studenterna i handledda gruppträffar. Inför träffarna har handledarna läst igenom »sina» studenters recensioner och givit gensvar i form av korta kommentarer. I gruppsittningen får varje student möjlighet att presentera sin läsupplevelse och sina reflexioner för de övriga. Detta leder ofta till spännande och övergripande diskussioner.

Uppskattat undervisningsmoment

Vi är överraskade av hur väl mottaget det skönlitterära inslaget blivit. Det stora flertalet av studenterna tycker att det är en nyttig och stimulerande uppgift som »nyanserar och lättar upp».

Författare

EVA JOHANSSON

distriktsläkare, lärare i tillämpad medicin, Umeå universitet

KATARINA HAMBERG

distriktsläkare, studierektor i tillämpad medicin, Umeå universitet.

FAKTARUTA 2

Skönlitterära förslag Tillämpad medicin, termin 1

Följande böcker finns troligen på bokhandel:

Slutord – Sven Delblanc

Skalliga damen – Maria-Pia Boëthius

Där ingenting kan ses – Anna Karin Granberg

Robson – Pernilla Glaser

Min första krets – Olof Lagercrantz

Hummelhonung – Torgny Lindgren

Medan tiden tänker på annat – Niklas Rådström

Han som älskade livet – Irving Stone

Julstämningen och döden – Margareta Strömstedt

Huset med den blinda glasverandan, Det stumma rummet, Hudlös himmel – trilogi av Herbjörg Wassmo

Boken om San Michele – Axel Munthe

Det osynliga barnet – Tove Jansson

Jag reder mig nog – Gerda Antti

Plötsligt så nära. Dagbok inför döden – Birgitta Ek

Följande böcker kan sannolikt bara hittas på biblioteket:

Kompromiss – Arvid Brenner

När jag var sjuk – Tora Dahl

Rapport från en skurhink – Maja Ekelöf

Babels Hus – P C Jersild

Stumpen – P C Jersild

Bara en Mor – Ivar Lo Johansson

Gårdfarihandlaren – Ivar Lo Johansson

Piéta – Georg Klein

Merabs skönhet – Torgny Lindgren

Kungens rosor – Moa Martinson

Den utmätta tiden – Peter Noll

Du människa – Marit Paulsen

Glaskupan – Sylvia Plath

Kända nästet – Ingrid Sjöstrand

13 icke önskvärda reportage – Günther Wallraff

Snöängel (Diktsamling) – Ulla Ekh

Samuels döttrar – Sven Delblanc

Vredens barn – Sara Lidman

Bli min mamma igen (Dikter) – Åsa Jinder

Prästungen – Göran Tunström

Att färdas i drömmen och föreställningen – Artur Lundkvist

En sång om kärlek och andra dikter – Eeva Kilpi

I dödens väntrum – Sven Stolpe

Hos vissa framskymtar momentet som en belastning utöver all läsning som krävs inför histologitentamen (den kurs som pågår parallellt). Medan många uttrycker uppskattning som:

” Nu kan man ha gott samvete när man läser något annat än kurslitteraturen, eftersom man vet att det är obliogatoriskt. ”

Studenternas recensioner ger diskussionsämnen

I det följande ger vi ett axplock ur teman som studenterna brukar lyfta fram i sina recensioner. Citaten speglar studenternas funderingar över vad skönlitteraturen förmedlat, men visar också på inkörsportarna till väsentliga medicinska diskussionsämnen.

Att ta del av andras erfarenheter

En av berättelserna i »Merabs skönhet» är skriven som ett brev från en man i Kläppmyrliden, till länsstyrelsen i Umeå. Han beklagar sig över ett formulär han fått, där han på två rader förväntas beskriva hur han har det med vattnet. Med sjuttio års erfarenhet av att gräva efter dricksvatten anser brevskrivaren att »... då vet man så mycket om vattnet att länsstyrelsen skulle kunna dränkas i denna kunskap».

En student reflekterar:

” Hur skulle han kunna skriva ner sina erfarenheter på bara två rader? Vem på länsstyrelsen skulle ha tid att bearbeta liknande historier från varje gård? Hur kan en patient berättat hur han mår på bara fem minuter? Hur många läkare skulle behövas för att kunna behandla varje patient den tid som egentligen tarvas? ”

Vad är vetenskaplig sanning?

I »Sinuhe egyptiern» möter vi en läkare från förkristen tid. Hans syn på sjukdomar och behandlingsstrategier väcker många frågor om naturläkemedel och placebo-preparat, om patientens behov av hopp, om drogen doktorn, men också om läkarens plikter och uppträdande av sin prestige:

” Under pestens framfart nyttjade Sinuhe ett översamt medel. Sitt agerande motiverade han med att en läkare är skyldig att på något sätt vårda de sjuka, så att de inte ska förlora tron på sin läkarens konst. Denna motivering är intressant med tanke på de obotliga sjukdomar vi har ibland oss idag. ”

Var tid har sin sjukdomsuppfattning

Sjukdomars innebörd för människor, i olika tidsepoker och kulturer, får liv

och sammanhang i romanens form. När vi får tid för eftertanke bjuds möjlighet att vidga det egna perspektivet och även ifrågasätta var vi står idag. Under faraonernas tid var epilepsin en helig sjukdom – vilken rang hade den sjukdomen för 40 år sedan, och idag? Vilka är våra heliga sjukdomar? Vilka är våra tidsjukdomar? En student skriver:

” Det är i Babylon den enskilda sak om kroppsuppfattning som jag minns bäst inträffa, när en irriterad kollega säger att hans lever är upprörd. I dagens samhälle skulle nog upprördheten snarare vara lokaliserad till magen eller komma till uttryck som spänningshuvudvärk. ”

För att bli läkare på Sinuhs tid var man tvungen att viga sitt liv åt guden Amon. Är läkare och läkarstuderande idag tvungna att acceptera några överordnade tankesystem?

Det är också möjligt att få en bild av den medicinska vetenskapens historia genom skönlitterära böcker, en kunskap som kan skapa grogrund för eget kritiskt granskande av nutidens medicinska sanningar.

Makt och position

Samma bok gav också upphov till diskussion om läkares sociala rang och maktposition:

” Läkarens sociala ställning berodde av patienterna. Du var inte stort mer värd än de du botade. Så kan jag tänka mig att det är idag också. Det är finare att vara specialist på privatsjukhus än distriktsläkare i Rinkeby, eller har jag fel? ”

Olika samhällsklasser behandlades helt olika – görs så idag?

Etik

I många recensioner funderar studenterna över etiska frågor i läkekonsumenten. Det skymtar i flera av citaten ovan, och etik brukar nästan alltid vara ett tema som studenterna vill diskutera vid den uppföljande gruppsittningen.

Axel Munthe berör i boken »Boken om San Michele» många etiska aspekter i sekelskiftets och det tidiga 1900-tallets läkararbete. Utifrån dessa skriver en student:

” Vissa saker har ändrats och läkarna är inte längre lika ekonomiskt beroende av begravningsentreprenörerna (då var det lagstadgat om balsamering i vissa fall, något som läkarna och entreprenörerna tog ut skyhöga överpriser för) men istället har kopplingen till läkemedelsindustrin vuxit sig starkare. ”

Samma student reflekterade också över etiken i Munthes förhållningssätt till patienternas behov av att få en diagnos:

” Då en ny diagnos med namnet colitis såg dagens ljus var han inte sen att använda sig av den. De minst sagt diffusa symptomen på denna icke-existerande sjukdom används för att under colitisbehandlingen lösa patientens egentliga problem. Väl införstådd med människans psykologi använder sig Munthe av kvacksalveri för att nå ett högre mål. Jag ser inget principiellt fel i det men har vissa invändningar... ”

Det här är överväganden som sannolikt de flesta av Läkartidningens läsare känner igen från kliniken.

Kulturkrockar

Kulturkrockar är ett populärt ord för brist på förståelse och okunskap om andras livsvillkor. Ibland kanske det till och med anförs som en ursäkt för situationer när vi missförstår, misstolkar eller uttrycker oss fördomsfullt. Ofta handlar det om möten med patienter från andra kulturer med andra religioner.

För läkare är det angeläget att försöka överbrygga dessa hinder. Det handlar naturligtvis om respekt och lyhördhet samt om att öka sin kunskap om andra kulturer, religioner, politiska och sociala system. Men ofta är vi inte själva medvetna om vad vi representerar och betraktar som taget för givet. Klass, kön och etnicitet är alltid viktiga och brännande frågor att diskutera. Romaner eller socialreportage från här och nu kan hjälpa oss »wallraffa» i vår egen kultur.

»Rapport från en skurhink», »Du människa», och »Huset med den blinda glasverandan» är böcker som illustrerar livsvillkor som är vitt skilda från de flesta läkarstuderandes. De kan därför ge många frågor och tankar om patienters livssituation.

Döden – och att ta vardagsproblem på allvar

»Skalliga damen» har lyckats väcka känslor av förståelse, empati och respekt. Därigenom har studenten för sig själv lyckats formulera egna mål och föresatser i sin läkargärning:

” Boken är mycket konkret. Man tänker ofta att detta kunde lika gärna hända mig. Som människa påminns jag om lyckan i det alldagliga, eller i att vara sig själv. En sådan sak som att tappa håret på grund av cellgiftsbehandling är ett exempel. Sorgen över detta viftas ofta bort av läkare och betraktas som oväsentlig. Jag måste försöka verkligen

engagera mig och ta på allvar de faktorer som leder till ångest och problem hos en sjuk människa. ”

I »Slutord» beskriver Delblanc sin sjukdomstid i korta dagbokslika dikter som handlar om hans tankar och upplevelser. En student blev mycket gripen:

” Han beskriver hur ett luciatåg som är menat att sprida ljus och glädje kan bli till en lång mardröm då det enda han vill ha är morfin för att lindra den outhärdliga smärtan. Han beskriver ensamheten ... Delblancs ord slår mig som spöregn i backen. Han får mig verkligen att börja tänka. ”

»Julstämningen och döden» kan tyckas perifer i sammanhanget. Det är en skildring av en småländsk flickas barndom på 1940-talet. Pappan är frikyrkopredikant, en trygg bondson, medan mamman är en kvinna från stan som fått allt större problem med nerverna.

” Flickans vardag tar färg av Gud, döden och mammans ångestrop i det evigt ostädade huset. Flickan hoppas hela tiden att mamman ska orka kliva upp ur sängen och försöker därför ständigt hjälpa till och låta tröstande och uppmanande. Hon tar på sig ett alltför stort ansvar inte bara mot sina föräldrar utan också sina syskon. ”

Precis som många andra verk med biografiskt inslag väcker denna bok engagemang hos läsaren. Enskilda patienters livsöden överträffar ofta fiktionen, och finstämda skildringar kan krypa bakom våra attityder och fördomar. På så sätt överraskar »Julstämningen och döden» genom att visa att bakom vad som kan verka som ett typiskt och förutsägbart medel-Svensson-liv döljer sig helt unika erfarenheter.

Fylliga fallbeskrivningar

Vi vet att fallbeskrivningar ger illustrativa och konkreta möjligheter att diskutera patienters behov, svårigheter och resurser. Författare kan, just genom att inte fokusera det medicinska, ge en fylligare bild av enskilda människors öden och ge nya aspekter på människors reaktioner. Vissa romaner kan läsas som fallbeskrivningar utan medicinsk terminologi. »Han som älskade livet» är livshistorien om målaren Vincent van Gogh, en roman om kreativitet och umbäranden, sjukdomar och suicid. Romanen har lockat flera studenters nyfikenhet. De förkovrade sig konstvetenskapligt och grubblade samtidigt på vad van Gogh egentligen led av: lösningsmedelsskada, digitalisförgiftning, alkoholskador, epilepsi, schizofreni eller rent

av för stora krav i barndomen? Vi överlåter till Läkartidningens läsekrets att fundera vidare på den frågan.

Tränar empatisk förmåga

Läkarutbildningen har en kraftig naturvetenskaplig slagsida. Flera undersökningar av läkarstuderandes empatiska förmåga visar att i början på utbildningen har studenterna god förmåga att känna in och förstå patienters behov och känslor [1, 2]. Längre fram i utbildningen blir de mer rationella och ointresserade av psykosociala faktorer eller människors känslomässiga och irrationella behov. Det finns anledning att värna om människokännaren i oss och pröva många olika vägar för att träna studenternas empatiska förmåga. Skönlitteraturen är en sådan väg.

Referenser

1. Fällman H. Patientmöte tränas genom förtä-tat rollspel på internat. Läkartidningen 1997; 94: 2894-7.
2. Holm U. Empati: att förstå andra människors känslor. Stockholm: Natur och Kultur, 1987.
3. Britton S. I ljuset av dödens närhet får vi syn på våra liv. Läkartidningen 1993; 90: 4694-5.
4. Söderström U. Vad kan de sköna konsterna göra för läkarkonsten? Läkartidningen 1997; 94: 4370-1.